

UŻYTKI ROLNE W KRAJOBRAZIE KRAINY WIELKICH JEZIOR MAZURSKICH

Wiesława Gadomska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie. Kraina Wielkich Jezior Mazurskich jest regionem o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych. System jezior i kanałów mazurskich, utworzony przez prace hydrotechniczne zainicjowane w XIX wieku [Toeppen 1998], stworzył czytelną, unikatową sekwencję makrownętrz krajobrazowych. Za ich podstawowe komponenty uznać należy obszary jezior, lasów oraz gruntów rolnych. Atrakcyjność turystyczna badanego obszaru wynika m.in. ze zmienności i różnorodności odbieranych widoków i jest szczególnie zauważalna w orientacji południkowej, a więc pokrywa się z kierunkiem głównego szlaku żeglownego. Użytki rolne są elementem aktywnie kształtującym krajobraz badanego regionu – zmienność ich areału i struktury użytkowania implikują zauważalne skutki krajobrazowe.

Słowa kluczowe: krajobraz naturalny, krajobraz rolniczy, użytki rolne, struktura agrarna, ochrona i kształtowanie krajobrazu.

WSTĘP

Aprecjacja wartości krajobrazowych użytków rolnych jest zjawiskiem obserwowanym co najmniej od drugiej połowy ubiegłego stulecia [Cerver 2000]. Jej skutkiem są działania z zakresu architektury krajobrazu i sztuki *Land Art*, traktujące rośliny uprawne jako tworzywo twórcze, a techniki uprawy roli jako narzędzie warsztatu artystycznego [Lailach 2007].

Znaczenie krajobrazowe użytków rolnych jest zagadnieniem ściśle związanym ze skalą rozpatrywanego zjawiska. W obszarze ograniczonym własnymi granicami grunty orne, łąki i pastwiska można postrzegać jako zamknięte kompozycje barw, faktur i walorów światłocieniowych. W szerszym kontekście krajobrazowym obszary te stanowią podstawowy element otwartych krajobrazów rolniczych i wiejskich. Jeszcze innego znaczenia użytki rolne nabierają w otoczeniu krajobrazu naturalnego, implantując w jego przestrzeń elementy krajobrazu antropogenicznego [Marks, Nowicki 2010].

Elementy krajobrazu rolniczego oraz ich jakość estetyczna odgrywają szczególną rolę w kontekście obszarów o unikatowych walorach krajobrazowych – taka sytuacja występuje m.in. w rejonie Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Dodatkowym czynnikiem skłaniającym do analizowania podjętego zagadnienia jest zbieżność sezonowa okresu wegetacyjnego z sezonem turystycznym – aktywnym okresem percepcji krajobrazowej.

Tematem pracy jest zbadanie rzeczywistego udziału użytków rolnych w kształtowaniu krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich z uwzględnieniem ich powierzchniowego zróżnicowania i fluktuacji w badanej przestrzeni i horyzoncie czasowym. Poddano analizie strukturę powierzchniową badanego terenu, z wyszczególnieniem powierzchni lasów, wód i użytków rolnych w poszczególnych gminach i oceniono ich walory krajobrazowe.

UŻYTKI ROLNE – CECHY PLASTYCZNE I ZNACZENIE KRAJOBRAZOWE

Obecność terenów o cechach kultury rolnej w otoczeniu lasów i jezior wpływa korzystnie na zróżnicowanie i bogactwo krajobrazowe regionu. W ujęciu estetycznym wiąże się z oddziaływaniem na otoczenie przede wszystkim poprzez akcent kolorystyczny [Tarajko-Kowalska, Kowalski 2007], gradację nasycenia i jasności barw oraz kontrast faktur i walorów światłocieniowych (fot. 1). Obszarami szczególnie eksponującymi cechy plastyczne są grunty orne oraz trwałe użytki zielone (łąki, pastwiska) w okresie wegetacji. Charakterystyczną cechą w odbiorze wizualnym omawianych obszarów jest akces elementów linearnych i powierzchniowych (styki obszarów o różnym użytkowaniu,

Fot. 1. Łan zboża na skraju lasu – dobrze wyeksponowane cechy plastyczne roślin uprawnych: kolor, światłocien, faktura (fot. autora)

Photo 1. A grain-field on the edge of the woods; well-exhibited vivid characteristics of crop plants – colour, chiaroscuro and texture (the author's photo)

granice katastralne, geometryczne kształty działek uprawnych) oraz elementów przestrzennych (zabudowania wiejskie, zadrzewienia śródpolne, stogi i bele siana) pojawiających się w polu percepcji wzrokowej [Patoczka 2000]. Mimo swojej antropogenicznej genezy, elementy te podlegają łatwej w odbiorze syntezie z amorficznymi elementami krajobrazu naturalnego [Wines 2000].

W wielu sytuacjach – wynikających z położenia, wielkości, geometrycznego kształtu i hipsometrii terenu – obszary rolne odgrywają czytelną rolę krajobrazową tworząc: przedpola widokowe, płaszczyzny ekspozycyjne oraz ściany wewnątrz krajobrazowych [Bogdanowski i in. 1979] (fot. 2).

Fot. 2. Użytki rolne jako ściana makrownętrza krajobrazowego – synergia elementów krajobrazu naturalnego (jezioro) z elementami krajobrazu antropogenicznego (rolniczego) (fot. autora)
Photo 2. Agricultural land as a wall of a landscape macro-interior; synergy of natural landscape elements (a lake) with anthropogenic (agricultural) landscape elements (the author's photo)

STRUKTURA POWIERZCHNIOWA BADANEGO OBSZARU

Powierzchnia Krainy Wielkich Jezior Mazurskich w przybliżeniu wynosi 1730 km² i jest to jeden z siedmiu mezoregionów makroregionu Pojezierza Mazurskiego [Kondracki 2000]. Obszar Krainy Wielkich Jezior rozciąga się na terenach powiatów (kolejność występowania w kierunku północ–południe): węgorzewskiego, giżyckiego, piskiego i mrągowskiego. W granicach administracyjnych powyższych powiatów znajduje się 16 gmin o łącznej powierzchni 462 400 ha, które objęto zasięgiem badań. Strukturę powierzchniową badanego obszaru w zakresie podstawowych komponentów krajobrazu naturalnego (tereny zalesione, wody) i antropogenicznego (użytki rolne) w poszczególnych gminach przedstawia tabela 1, a ich udział procentowy w powiatach rysunek 1.

Udział gruntów rolnych w kształtowaniu krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich jest zagadnieniem wieloaspektowym, jednak za wymierny i podstawowy parametr ich krajobrazowego znaczenia należy uznać powierzchnię terenów, jakie zajmują. Wielkość ta ulega wahaniom na skutek m.in. obserwowanych zmian struktury agrarnej regionu. W tabeli 2 zestawiono powierzchnię użytków rolnych, obrazując skalę ich fluktuacji.

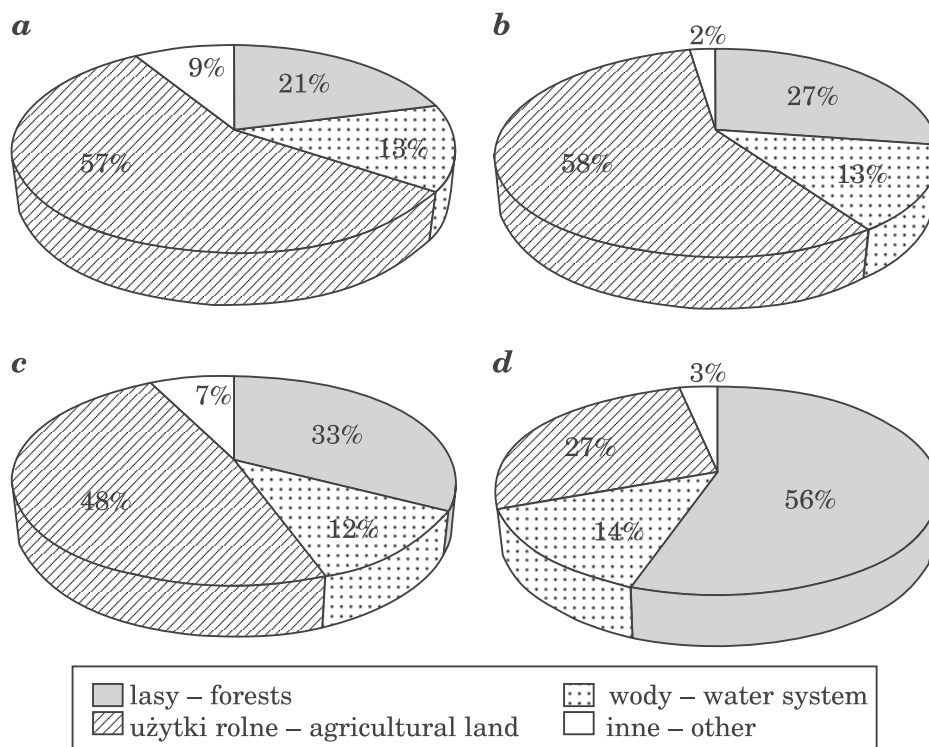
Tabela 1. Struktura powierzchniowa badanego obszaru – zróżnicowanie proporcji podstawowych komponentów krajobrazu gmin Krainy Wielkich Jezior Mazurskich (według stanu z 01.01.2011)

Table 1. Surface structure of the study area; the diversity of proportions of the basic landscape components of the communes of the Great Masurian Lakes District (as of 1st January, 2011)

Powiat District	Gmina Municipality	Powierzchnia gminy [ha] Area of municipality	Lasy [ha] Forests	Wody [ha] Water system	Użytki rolne [ha] Agricultural land
1	2	3	4	5	6
Węgorzewski	Budry	17 500	3 845	100	12 420
	Węgorzewo	34 100	5 610	6 130	18 620
	Pozezdrze	17 700	5 100	3 060	8 370
	Razem/total	69 300	14 555	9 290	39 410
Giżycki	Giżycko	29 600	4 870	7 810	14 900
	Ryn	20 500	5 130	2 200	17 250
	Miłki	17 000	2 880	1 790	10 800
	Wydminy	23 300	5 370	1 250	14 410
	Krukłanki	20 200	11 350	1 560	6 380
	Razem total	110 600	29 600	14 610	63 740
Mrągowski	Mrągowo	29 500	6 060	2 590	18 530
	Sorkwity	18 500	5 600	1 440	9 970
	Piecki	31 400	16 630	3 060	10 050
	Mikołajki	25 600	5 780	5 470	12 040
	Razem total	105 000	34 070	12 560	50 590
Piski	Orzysz	36 300	14 690	2 570	13 180
	Ruciane Nida	35 800	25 760	3 070	4 000
	Pisz	63 400	29 600	12 270	17 360
	Biała Piska	42 000	brak danych no data	brak danych no data	brak danych no data
	Razem total	177 500	70 050	17 910	34 540
Razem		462 400	148 275	54 370	188 280

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Infrastruktury i Geodezji

Source: The Marshal's Office of the Province of Warmia and Mazury, Department of Infrastructure and Geodesy

Rys. 1. Udział procentowy podstawowych komponentów krajobrazu w powiatach Krainy Wielkich Jezior Mazurskich (według stanu na dzień 1.01.2011): a – powiat węgorzewski, b – powiat giżycki, c – powiat mragowski, d – powiat piski

Fig. 1. Percentage share of the landscape principal components of the districts of the Great Masurian Lakes (as of 1st January, 2011). a – district of Węgorzewo, b – district of Giżycko, c – district of Mrągowo, d – district of Pisz

Tabela 2. Zmiany w powierzchni użytków rolnych na badanym obszarze

Table 2. Changes in the surface area of agricultural land in the region under study

Powiat District	Powierzchnia użytków rolnych [ha] Area of agricultural land [ha]		
	lata – years		
	2004	2008	2011
Węgorzewski	40 301	40 075	39 912
Giżycki	58 747	58 502	58 153
Mrągowski	51 597	51 539	51 352
Piski	55 786	55 533	55 447

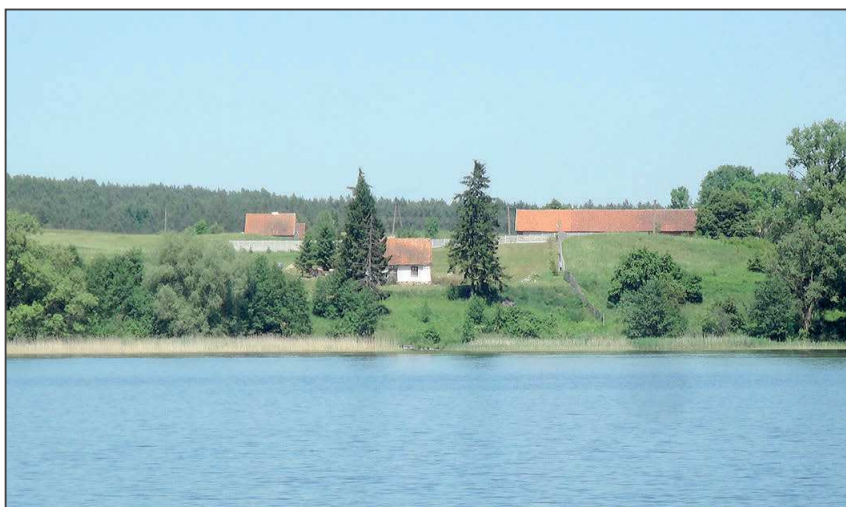
Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Infrastruktury i Geodezji
 Source: The Marshal's Office of the Province of Warmia and Mazury, Department of Infrastructure and Geodesy

Istotnym z krajobrazowego punktu widzenia aspektem funkcjonowania gruntów rolnych jest model i skala ich użytkowania. Biegunowa zmiana modelu rolnictwa z tradycyjnego (małoobszarowego, rodzinnego) na uprzemysłowiony (wielkoobszarowy) może generować równie diametralne skutki krajobrazowe.

IMPLIKACJE KRAJOBRAZOWE

Proporcje głównych elementów kształtujących krajobraz regionu są zróżnicowane: w gminach południowych zauważalna jest przewaga elementów naturalnych (lasy, jeziora), w gminach północnych dominują elementy antropogeniczne w postaci terenów rolnych. Zróżnicowanie to uznać należy za korzystne – implikuje zmienność i bogactwo odbieranych widoków w skali badanego obszaru, co w przypadku regionu turystycznego ma znaczenie szczególne [Böhm 2010]. Warto podkreślić parametr czasu, jaki towarzyszy obserwatorowi podczas poruszania się głównymi ciągami widokowymi (szlak żeglowny, turystyczne trasy piesze) badanej krainy. Percepcja krajobrazowa w tym przypadku jest najczęściej procesem ciągłym trwającym kilka, kilkanaście dni. W takiej perspektywie czasowej cecha różnorodności i zmienności odbieranych widoków stanowi walor kluczowy.

Za niepokojącą tendencją należy uznać ubywanie powierzchni użytków rolnych w badanym obszarze, szczególnie, gdy jest to skutkiem zaniechania działalności rolniczej lub planowanego zalesiania. Przy złożonych przyczynach tego zjawiska implikuje ono widoczne, negatywne konsekwencje krajobrazowe: tereny odłogowane łatwo ulegają degradacji estetycznej na skutek naturalnej sukcesji wtórnej, tereny zalesiane tracą swoje znaczenie ekspozycyjne oraz obniżają różnorodność odbieranych widoków. Zjawisko to często dotyczy istotnych krajobrazowo i eksponowanych przestrzeni. Degradacja krajobrazu sięga często głębiej w tradycyjne, wiejskie struktury osadnicze, zniekształcając lub wręcz zacierając materialne ramy ich egzystencji. Zjawisko zmniejszania się terenów rolnych pozostaje w relacji przyczynowo-skutkowej z tendencją depopulacji obszarów wiejskich. W konsekwencji tradycyjne zabudowania kształtujące krajobraz wsi mazurskiej (fot. 3)

Fot. 3. Tradycyjne gospodarstwo rolne – forma, skala, koloryt współtworzące krajobraz harmonijny z naturalnym otoczeniem (fot. autora)

Photo 3. A traditional farm; the form, scale and colours co-create a landscape that is in harmony with the natural surroundings (the author's photo)

ulegają technicznej degradacji, ustępując miejsca swoistej atrapie krajobrazowej, za jaką należy uznać pseudoregionalne budownictwo rekreacyjne i letniskowe wraz z towarzyszącą im sezonową infrastrukturą.

Negatywne konsekwencje krajobrazowe wynikają ponadto ze zmiany charakteru i skali gospodarstw rolnych. Tradycyjne, indywidualne gospodarstwa rodzinne oraz wielkopowierzchniowe przedsiębiorstwa rolne generują zauważalnie różne efekty krajobrazowe [Kowicki 1997]. Bogaty materiał ikonograficzny [Kujawski 2007, 2008, 2010] dokumentuje drobną skalę i tradycyjny profil indywidualnych gospodarstw rolnych, do niedawna dominujący w badanym obszarze. Charakterystyczne elementy tego krajobrazu: prostota form architektonicznych, mozaikowość upraw, wielobarwność i swojskość otuliny gospodarstw wiejskich [Każde miejsce... 2000] podlegały naturalnej, łatwej syntezy krajobrazowej z elementami krajobrazu naturalnego. Obserwowany na przestrzeni ostatnich lat wzrost liczby gospodarstw wielkopowierzchniowych, przy jednoczesnym spadku ilości gospodarstw drobnych, deprecjonuje jakość estetyczną krajobrazu wiejskiego (fot. 4).

Fot. 4. Rolnictwo uprzemysłowione – krajobraz zdominowany przez monokulturę (fot. autora)
Photo 4. Industrialized agriculture; landscape dominated by agriculture mono-culture (the author's photo)

Według Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 r. w województwie warmińsko-mazurskim (w porównaniu z wynikami spisu z 2002 r.) liczba gospodarstw rolnych w grupie obszarowej do 1 ha użytków rolnych zmniejszyła się o 27,2%, zwiększyła się natomiast o 24,5% liczba gospodarstw największych – o powierzchni 50 ha i więcej użytków rolnych [Raport z wyników 2010]. Konsekwencją komasacji obszarów rolnych staje się wypieranie poza zasięg percepcji wzrokowej elementów krajobrazu naturalnego i zatarcie tradycyjnej koegzystencji przenikających się wzajemnie obszarów.

OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU ROLNICZEGO I WIEJSKIEGO

Podstawę prawną ochrony gruntów rolnych stanowi Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz.U. nr 16, poz. 78) regulująca zasady ochrony gruntów rolnych i leśnych oraz rekultywacji i poprawiania ich wartości użytkowych. Jakkolwiek zapisy ustawy uważać należy za fundamentalne dla zachowania potencjału krajobrazowego użytków rolnych, to problematyka ochrony i kształtowania krajobrazu wiejskiego i rolniczego znacznie wykracza poza jej zakres.

Blisko 60% badanego obszaru objęta jest statusem Obszaru chronionego krajobrazu [Gadomska 2011]. Ustalenia dotyczące objętych tym statusem gruntów rolnych mają charakter ramowy i zawierają jedynie elementarne zakazy (np. likwidacji i niszczenia zadrzewień śródpolnych, wylewania gnojowicy itp.). Możliwości świadomego planowania i kształtowania krajobrazu rolniczego i wiejskiego oraz ich ochrony stwarzają natomiast zapisy Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. nr 80, poz. 717 ze zm.). Niestety, podstawowe narzędzie prawne kształtowania przestrzeni gminy, tzn. miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, jest wykorzystywane w zakresie marginalnym – odsetek terenów pokrytych planami w badanym obszarze wynosi zaledwie 3,5% [Gadomska 2011]. Brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obszarów o szczególnych walorach ekspozycyjnych i krajobrazowych jest sytuacją groźną. Dotyczy to w równym stopniu obszarów rolnych i wiejskich, których racjonalne kształtowanie powinno podlegać pracom planistycznym, określającym formy bezpiecznego dla środowiska i krajobrazu przekształcania, rozwoju i użytkowania. Konsekwencje zaniechania w tym zakresie są przewidywalne – krajobraz rolny Krainy Wielkich Jezior Mazurskich może stanowić coraz bardziej przypadkowy zapis zmian przestrzennych wywołanych doraźną koniunkturą ekonomiczną i polityką rolną, z zauważalnym obniżeniem jego jakości i różnorodności oraz ztraceniem lokalnej skali [Królikowski 2010].

WNIOSKI

1. Użytki rolne stanowią istotny element współtworzący charakter krajobrazowy Krainy Wielkich Jezior Mazurskich.
2. Zmiany struktury agrarnej prowadzące do redukowania terenów rolnych należy uznać za niekorzystne, również z krajobrazowego punktu widzenia.
3. Tradycyjna, ekstensywna działalność rolnicza wykorzystująca istniejące zasoby naturalne i ludzkie ma duże znaczenie w ochronie i odbiorze krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Nie wyklucza to osiągania efektów ekonomicznych w drodze np. produkcji zdrowej, organicznej żywności czy promocji agroturystyki.
4. Tereny rolne, współtworzące region Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, wymagają ochrony i kształtowania w kierunku synergicznego współtworzenia wartości przestrzennych krajobrazu.

PIŚMIENNICTWO

- Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1979. Architektura krajobrazu. PWN, Warszawa, 51–97.
- Böhm A., 2010. Udane i nieudane związki ochrony krajobrazu i planowania przestrzennego w Polsce. [W:] Przemiany krajobrazu kulturowego w Polsce. Tradycja, współczesność, przyszłość. VI Kongres Krajoznawstwa Polskiego, z. 3. Olsztyn, 17–23.
- Cerver F. A., 2000. The World of Contemporary Architecture. Könemann, Cologne, 214.
- Gadomska W., 2011. Prawne podstawy ochrony i kształtowania krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, Architektura Krajobrazu 4(33), 85–93.
- Każde miejsce opowiada swoją historię czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim, 2001. Poznań, 12–23.
- Kondracki J., 2000. Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa, 109–113.
- Kowicki M., 1997. Wieś przeszłości jako alternatywa osadnicza miasta. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków, 26–42.
- Królikowski J., 2010. Kultura przestrzeni w gminie. [W:] Kultura przestrzeni gminy. SGGW, Warszawa, 222–241.
- Kujawski W., 2007. Śniardwy. Szlak wodny. Ilustrowany przewodnik po dawnych Mazurach. Olsztyn.
- Kujawski W., 2008. Mamry. Szlak wodny. Ilustrowany przewodnik po dawnych Mazurach. Olsztyn.
- Kujawski W., 2010. Niegocin. Szlak wodny. Ilustrowany przewodnik po dawnych Mazurach. Olsztyn.
- Lailach M., 2007. Land Art. Taschen, Köln, 6–24.
- Marks M., Nowicki J., 2010. Pola uprawne i użytki zielone we współczesnym krajobrazie rolniczym. Acta Sci. Pol., Administratio Locorum 9(3), 95–106.
- Patoczka P., 2000. Ściany i bramy w krajobrazie. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Raport z wyników województwa warmińsko-mazurskiego. Powszechny Spis Rolny 2010. [online] <www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/olsz/ASSETS_raport_PSR_2010.pdf>, data dostępu: luty 2012.
- Tarajko-Kowalska J., Kowalski P., 2007. Kształtowanie harmonii wizualnej między krajobrazem a architekturą w oparciu o kolor. Czasopismo Techniczne 5-A. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków, 99–101.
- Toeppen M., 1998. Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej. Wspólnota Kulturowa Borussia (reprint).
- Wines J., 2000. Zielona architektura. Taschen, Köln.

AGRICULTURAL LAND IN THE LANDSCAPE OF THE GREAT MASURIAN LAKES DISTRICT

Abstract. The Great Masurian Lakes District is a region of significant natural and landscape values. The system of Masurian lakes and canals, developed during hydrotechnical engineering works started in the 19th century [Toeppen, 1998], has created a clearly-defined and unique sequence of landscape macro-interiors. Their basic components to be considered include areas of lakes, forests and arable land. The tourist attractiveness of the study area results from, *inter alia*, the variability and diversity

of the perceived sights, and is particularly noticeable in the longitudinal orientation which is in line with the direction of the main waterway. Agricultural land has been actively shaping the landscape of the region under study, and the variability of both its area and the structure of use implies observable landscape effects.

Key words: natural landscape, agricultural landscape, agricultural land, agrarian structure, landscape protection and development.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.09.2012